

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Περί κιβωρίων των ναών του Αγίου Δημητρίου
Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινουπόλεως

Ναυσικά Θεοτοκά

doi: [10.12681/makedonika.9264](https://doi.org/10.12681/makedonika.9264)

Copyright © 2016, Ναυσικά Θεοτοκά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοτοκά Ν. (2017). Περί κιβωρίων των ναών του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινουπόλεως. *Μακεδονικά*, 2, 395–413. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9264>

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΙΒΩΡΙΩΝ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Στις «Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες» τοῦ Πρόχορωβ¹ τοῦ ἔτους 1862-63 βρίσκονται, δημοσιευμένες ἀπὸ τὸν Ρῶσσο ἀκαδημαϊκὸ Σρεζνέφσκυ, φωτογραφίες καὶ σχετικὸ σημείωμα γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, ποὺ ὁ ἐκδότης του θεωρεῖ ὡς ἀντίγραφο τοῦ κιβωρίου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ πρᾶγμα παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, διότι τὸ κιβώριο ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ποὺ συνδέθηκε στενότατα μὲ τὴν λατρεία καὶ τὰ θιάσματα τοῦ ἁγίου καὶ συγχρόνως, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς μαρτυρίες τῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦσε ἓνα ἐξαιρετο καλλιτέχνημα καὶ πραγματικὸ κόσμημα τοῦ ναοῦ.

Πρόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι πρῶτον νὰ συγκεντρώσει ὅλα τὰ δυνατὰ φιλολογικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, ὥστε νὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ κιβωρίου, ὅπως αὐτὸ θὰ ἦταν στὶς διάφορες ἐποχές του, καὶ δεύτερον νὰ ἐξακριβώσει ἂν τὸ δημοσιευόμενον ἀπὸ τὸν Σρεζνέφσκυ ἀντίγραφο ἀναπαριστᾷ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ἢ κάποιον ἄλλο,

I

Ἡ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν εἶναι μεγάλη. Στὸ 1864 ὁ Charles Texier² ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐλάχιστα ἀκολουθεῖ τὰ κείμενα, γι' αὐτὸ ἡ ἀποκατάσταση αὐτὴ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψη. Ἀποτελεῖ ἓνα σχεδὸν φανταστικόν, μίξογονικὸν κατασκευάσμα. Ὁ Ch. Diehl (Μο-

¹ Σρεζνέφσκυ, Βυζαντινὸ ἀρτοφόριον τοῦ ΧΙ αἰῶνα, εἰς Πρόχορωβ, Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες. Πειρούπολις 1862-63, σ. 159. (Ρωσικά). Τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ βρῆκα στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Dumbarton Oaks εἰς Washington D.C. καὶ ὀφείλω νὰ πῶ ὅτι τὴν προσοχή μου σ' αὐτὴν ἐπέσκησε ἡ βιβλιοθηκάρχος τοῦ σλαβικοῦ τμήματος κυρία Λεόντιεβ.

² Ch. Texier, Byzantine Architecture. London 1864, σ. 135.

nunents chrétiens de Salonique. Paris 1918, σ. 63—64) δίνει μιὰ περιγραφή τοῦ κιβωρίου σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη καὶ ἀναφέρει τὴν πυρκαϊά, ποὺ τὸ κατέστρεψε, τὴν ὁποία τοποθετεῖ στὸ 583.

Ὁ καθηγητὴς κ. Σωτηρίου σὲ σχετικὸ τοῦ ἄρθρου¹ πραγματεύεται κυρίως γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μέσα στὸ ναὸ καὶ δευτερώτερα γιὰ τὸ κιβώριο. Αὐτὸ θεωρεῖ ὅτι πιθανότατα ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ κάποιου ἄλλου κιβωρίου τοῦ ναοῦ καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀρχὴ σὰν ἀπλὸ προσκυνητάρι, πρὶν ἄργότερα συγχέοταν μὲ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου. Ὁ Ἰάφρος, λέγει ὁ κ. Σωτηρίου, βρισκόταν πραγματικὰ κάτω ἀπὸ τὴν Ἀγία τράπεζα καὶ τὸ λεγόμενο κιβώριο τῆς κρύπτης τοῦ ναοῦ ἀποτελοῦσε τὸ κιγκλίδωμα τοῦ τάφου αὐτοῦ.

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς του ὡς τὴν ὀριστικὴ του ἐξαφάνιση.

Τὶς πρῶτες γραπτὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἀργυρὸ κιβώριο τὶς βρίσκουμε στὴ συγγραφὴ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννη,² ποὺ καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς περίπου τὸ 610 καὶ περιλαμβάνει καὶ διηγήσεις τοῦ προκάτοχου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐσεβίου.³ Πολλὲς ἀναφέρονται σὲ θαύματα τοῦ

¹ Γ. Σωτηρίου, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923, σ. 271-289.

² Migne, P. G. τ. 116, στ. 1217 κβ' κέ.

³ Ὁ Tafrali (Thessalonique des origines au XIV siècle. Paris 1919, σ. 268-9) τοποθετεῖ τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ τοὺς ἀμέσως πρὶν τοῦ 586 χρόνους ὡς τὶς ἀρχὲς τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 7ου αἰῶνα. Νομίζω ὅτι τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Εὐσεβίου μπορούμε νὰ τὴν τοποθετήσουμε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀβαροσλαβικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ 581 (ἰδ. σ. 397 σημ. 1), ὁπότε συνέβη ὁ ἐμπρησμός τοῦ κιβωρίου, ἐφόσον αὐτὸς ἀναλαμβάνει τὴν ἀποκαταστάσιν του, μὴν ἢ πόλιν ἡσύχασε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν. Ἀπὸ τὴν διήγησιν τοῦ Ἰωάννη φαίνεται ὅτι ὁ Εὐσεβίος ἦταν παρὼν σ' αὐτήν, ὅχι ὅμως ὡς ἀρχιεπίσκοπος. Ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος (Πλωτίνου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν πανένδοξον τοῦ Χριστοῦ Μάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά. Βενετία 1881, σ. 40-53) ἀναφέρει ὡς ἀρχιεπίσκοπο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸν Θεοδόσιο, τὸν ὁποῖο πιθανότατα ἀμέσως μετὰ διαδέχθηκε ὁ Εὐσεβίος. Διάδοχος τοῦ Εὐσεβίου εἶναι ὁ Ἰωάννης καὶ ὄχι ὁ Πλωτίνος, ὅπως νομίζει ὁ Tafrali (ἐνθ' ἄν. σ. 268 σημ. 3 καὶ 269). Αὐτὸ γίνεται φανερό καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς σχετικὰς διηγήσεις τοῦ Ἰωάννη, ὅπου ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος δὲν ἀναφέρεται καθόλου.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἰωάννη εἶναι βεβαιωμένη κατὰ τὶς β', γ' καὶ δ' ἀβαροσλαβικὰς πολιορκίας (586-626). (P. G. 1304 ρλβ'. — Tafrali, ἐνθ' ἄν. σ. 269). Ὁ θάνατός του κατὰ τὸν Ἀνώνυμο Γ' συνέβη ἕνα μῆνα πρὶν γίνουν οἱ μεγάλοι σεισμοὶ καὶ ἡ πυρκαϊὰ στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ περὶ τὸ 634. (P. G. 1325. — Tafrali, Sur la date de l' église et des mosaïques de St. Demetrius de Salonique, εἰς Revue Archéologique 1909, I, σ. 83, II, σ. 380.)

ἁγίου, ποὺ συνδέονται μὲ ἱστορικά γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ διαδραματίζονται μὲ κέντρο τὸ κιβώριο.¹

Χρονολογικῶς πρῶτο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Μαριανοῦ, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τοῦ κειμένου τόσο τοῦ Ἰωάννη, ὅσο καὶ τοῦ Νικήτα, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα.²

Τὸν Πλωτῖνο θὰ πρέπει ἴσως νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα μεταξὺ Ἰωάννη καὶ Πυύλου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ εἶναι βεβαιωμένη στὰ 649. (Tafrali, *Thess. des orig.* σ. 270).

Τὰ θαύματα ποὺ καταγράφει ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρονται ὅλα σχεδὸν στὴν πολιορκία τοῦ 586, εἶναι δὲ φανερό ὅτι ἔχει ἀμέσως ὑπ' ὄψιν του τὴν συγγραφή τοῦ Ἰωάννη, ἐνῶ ἀγνοεῖ ὅλες τὶς μεταγενέστερες παραδόσεις. Συγχρόνως ὁμιλεῖ γι' αὐτὰ μὲ τὸ ὕφος ἀνθρώπου, ποὺ δὲν ἔλαβε μέρος στὰ γεγονότα, ὅπως δηλώνουν οἱ φράσεις: «καὶ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ», «ἀλλὰ καὶ ποτε» κ.λ.π. Γενικὰ στὴν ὁμιλία αὐτῇ τοῦ Πλωτῖνου ὑπάρχει ἡ διάθεση νὰ χρησιμοποιηθοῦν γεγονότα, ποὺ ἔχουν περάσει στὴν περιοχὴ τοῦ θρύλου. Ἰσως γι' αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, ποὺ ἀφορῶν στίς γ', δ' καὶ ε' ἀβαρσοσλαβινὲς πολιορκίες, τὶς ὁποῖες περιγράφει ὁ σύγχρονός του Ἀνώνυμος Γ' (P. G. ἐνθ' ἀν. σ. 1325 κέ.) καὶ στίς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ εἶχε παρασειῇ, καθὼς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς του. Τὸ μόνον σημεῖο τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλωτῖνου, ποὺ φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ γεγονότα σύγχρονα του, εἶναι ἡ ἐπικλήσῃ του πρὸς τὸν ἅγιο «ὕπερ τῶν οἰκετῶν καὶ προσφύγων», ποὺ κατέφυγαν στὴν πόλη καὶ «ὕπερ τῆς διασπαρείσης αἰχμαλωτίδος ἡλικίας». Εἶναι φανερό ὅτι ἀναφέρεται σὲ πολεμικά γεγονότα, πιθανότατα στὴν δ' (626-629) καὶ ε' (634) ἀβαρσοσλαβικὴ πολιορκία. (Tafrali, ἐνθ' ἀν. σ. 115 καὶ 118 καὶ σ. 121).

Ὁ Ἀνώνυμος Γ' ἀναφέρει ὅτι ἡ δ' ἦταν τόσο ξαφνικὴ, ὥστε πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη στοὺς ἀγρούς καὶ αἰχμαλωτίσθηκαν. (P. G. ἐνθ' ἀν. σ. 1337 ρο'). Στὴν ε' πολιορκία οἱ Ἀβαρσοσλάβοι ἐφάρμοσαν τὸ σύστημα τῶν κατασβεπτικῶν ἐπιδρομῶν στὰ περὶχωρα τῆς Θεσσαλονίκης αἰχμαλωτίζοντας πολλοὺς καὶ ἀναγκάζοντας ἄλλους νὰ καταφύγουν μέσα στὴν πόλη. (Tougart, *De l'histoire profane dans les acts grecs des Bollandistes*. Paris, σ. 156-158).

Τέλος ὁ Πλωτῖνος ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ γιὰ ἄλλους λόγους καὶ «ἵνα μὴ κωμάσῃ κατὰ τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ οἰκῶν, ἡ θυσιαστηρίων, ἀκάθαρτος καὶ ἄθεσμος βάρβαρος...κ.λ.π.» (ἐνθ' ἀν. σ. 53).

Αὐτὸ ἴσως ἀναφέρεται καὶ πάλι στὴν δ' πολιορκία, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀβαρσοσλάβοι, ἀφοῦ ἀπέτυχαν νὰ πάρουν τὴν πόλη καὶ γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς Θεσσαλονικεῖς σὲ μιὰ ἐντιμὴ γι' αὐτοὺς συνθηκολόγηση, ἀπέλυσαν ὅτι θὰ κάψουν ὅλους τοὺς ναοὺς, τοὺς ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. (P. G. ἐνθ' ἀν. 1345 ρπ'. — Tafrali, ἐνθ' ἀν. σ. 118).

¹ Πρόκειται γιὰ τὶς α' καὶ β' ἀβαρσοσλαβικὲς ἐπιδρομές. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται περὶ τὸ 581. Ἡ δευτέρη περὶ τὸ 586. (Tafrali, ἐνθ' ἀν. σ. 102-103 καὶ 104-107. — Ἀμάριου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Ἀθῆναι 1939, τ. I, σ. 274).

² Κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννη ὁ Μαριανὸς ἦταν ἐπαρχὸς Ἰλλυρικῆς μὲ ἔδρα τὴν Θεσσαλονίκην. (P. G. ἐνθ' ἀν. 1217). Ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὸ 379-437 καὶ ἀπὸ τὸ 451 ὡς τὴν ἱδρυση τῆς Ἰουστινιανῆς Πρώτης. (J. Zeiller, *Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*. Paris 1918, σ. 4-6. — Tafrali, ἐνθ' ἀν. σ. 252, σημ. 3).

Τὸ θαῦμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὸν προσημονάριο τοῦ ναοῦ Ὁνησιφόρο, ποὺ τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἅγιο, ἐπειδὴ ἐκμεταλλευότανε τὰ κερδιά, ποὺ οἱ πιστοὶ ἀναβαν μέσα στὸ κιβώριο (Migne, P. G. 116, 1248 νθ'), συνδέεται μὲ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὁ Εὐσέβιος ἦταν νέος ἀναγνώστης τοῦ νιοῦ, δηλαδὴ πολὺ πρὶν τὸ 581, ἄρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνα.

Ἀπὸ διήγηση τοῦ Εὐσεβίου μαθαίνουμε γιὰ τὸν ἐμπρησμὸ τοῦ κιβωρίου καὶ τὴν ἀποκατάστασή του, ποὺ σύντομα ἀκολούθησε. Τὸ γεγονὸς πρέπει νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ τὴν πρώτη ἀβαρική ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 581 περίπου.¹

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου πρέπει νὰ ἔγινε πρὶν τὸ 586, χρονολογία τῆς β' ἀβαροσλαβικῆς ἐπιδρομῆς, ὁπότε τὸ κιβώριο συνδέθηκε μὲ θαύματα σχετικὰ μὲ τὴν πολιτοκρία αὐτή. Πραγματικὰ στὴν περίοδο αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ θαῦμα τῶν δύο ἀγγέλων, ποὺ παρουσιάσθηκαν στὸν ἅγιο, γιὰ νὰ τοῦ φέρουν διαταγὴ τοῦ «Δεσπότη τῶν πάντων» νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη, ἐπειδὴ εἶχε ἀποφασίσει νὰ τὴν παραδώσει σινοὺς βαρβάρους. Ὁ ἅγιος ὁμῶς ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴ διαταγὴ καὶ δήλωσε ὅτι θεωρεῖ καθήκον του νὰ παραμείνει στὴν πόλη του καὶ ἂν εἶναι ἀναγκὴ «νὰ συναποθάνῃ μετὰ τῶν συμπολιτῶν του».²

Τὸ τελευταῖο θαῦμα στὴν συγγραφὴ τοῦ Ἰωάννη, ποὺ ἀναφέρει τὸ κιβώριο, εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Κυρία Εὐταξία,³ πρόσωπο συμβολικόν, ποὺ προσωποποιεῖ αὐτὸ ποὺ σημαίνει τὸ ὄνομά της. Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται πῶς ὁ ἅγιος ἔσωσε τὴν πόλη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κρατώντας ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας κοντὰ του τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἐγινε σὲ ἐποχὴ ἐμφυλίων πολέμων, ποὺ σωστὰ ταυτίστηκε μὲ τὴν βασιλεία τοῦ Φωκά.⁴

¹ Ὁ Νικήτας (Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1936, τ. IB' σ. 334, 8) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μαρτιανὸς ἦταν ἐπαρχὸς Ἰλλυρικῆς «οὐ πολλοῖς ὕστερον χρόνοις» ἀπὸ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Λεοντίου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸν Μαρτιανὸν θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ τὸν τοποθετήσουμε μετὰ 413 - 437, δηλαδὴ σιὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Προσθέτω ὁμῶς ὅτι οἱ συγγραφεῖς, ὅσοι ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα, θεωροῦν ὡς ἰδρυτὴ καὶ τοῦ κιβωρίου τὸ Λεόντιον, ἀνάγουν δηλαδὴ τὴν κατασκευὴν του σὲ ἀρχὴς τοῦ 5ου αἰῶνα.

² Ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸν αὐτὸν σὲ δύο ἀπομακρυσμένα σημεῖα τῆς συγγραφῆς του (P.G. ἐνθ' ἄν. 1214 νβ' καὶ 1273 ζε') πράγμα ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πραγματεύεται δύο διαφορετικὰ γεγονότα. Πιόκειται ὡστόσο γιὰ τὸν ἴδιον ἐμπρησμόν, ποὺ ὁ Ἰωάννης τὴν πρώτη φορὰ καταγράφει μετὰ τῶν θαυμάτων ἰδιωτικῆς, θὰ λέγαμε, φύσεως—πῶς ὁ ἅγιος βοήθησε τὸν Εὐσέβιον νὰ ξανακάνει τὸ κιβώριο— καὶ τὴν ἄλλη μετὰ τῶν πολεμικῶν θαυμάτων—πῶς ὁ ἅγιος μεταχειρίστηκε τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ κιβωρίου γιὰ νὰ σώσει τὴν πόλιν. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰωάννης στὴν πρώτη του διήγησιν δηλώνει ὅτι θὰ ἐπινέλθῃ ἐπὶ τοῦ θέματος «ἐν τοῖς κατόπιν».

³ P. G. ἐνθ' ἄν. 1317 ρν'.

⁴ P. G. ἐνθ' ἄν. 1261 οζ'.

⁵ P. G. ὡς σημείωσις 10. Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου χαρτοφύλακος Θεσ.

Συνεχιστῆς τοῦ Ἰωάννη στὴν συγγραφὴ εἶναι ὁ Ἀνώνυμος Γ' κατὰ τὴ σειρὰ δημοσιεύσεως στὴν Ἑλληνικὴ πατρολογία τοῦ Migne.¹ Φαίνεται ὅτι γράφει μετὰ τὸ 647, γιατί ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, ποὺ τοποθετοῦνται γύρω στὴν χρονολογίᾳ αὐτή.²

Ὁ Ἀνώνυμος μᾶς παραδίδει γιὰ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ ναοῦ, ποὺ συνέβη μετὰ τὴν τέταρτὴ ἀβαροσλαυικὴ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (626) περίπου στὰ 634.³ Ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν διαφωνίες καὶ τὸ ἴδιο κείμενον παρουσιάζει ὁρισμένες ἀσάφειες.⁴ Ἡ ἐπικρατέστερη γνώμη εἶναι ὅτι ὁ ναὸς δὲν καταστράφηκε τελείως, ἀλλὰ ἔπαθε μεγάλας ζημίας. Αὐτὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρήγορα μὲ συνδρομὰς τῶν πιστῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ τύχη τοῦ κιβωρίου δὲν σημειώνεται ἀπὸ τὸν Ἀνώνυμον, εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι αὐτὸ ἀκολούθησε τὴν τύχην τοῦ ναοῦ. Ἴσως τότε νὰ καταστράφηκε καὶ νὰ ἀντικαταστήθῃ μὲ μαρμαρίνον. Πιθανότερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀντικατάστασις αὐτὴ ἔγινε μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς καὶ τὴ διαπραγὴ τοῦ ἀργύρου τοῦ κιβωρίου. Τὴν ἄλωση αὐτὴ μνημονεύει ὁ Ἀνώνυμος Δ' στὴν ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς του.⁵ Στὸ θαῦμα τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου Δημητρίου μὲ τὸν ἅγιον Ἀχιλλεῖο ὁ ἅγιος Δημήτριος μιᾷ γενικῇ γιὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ του: «αἵμασι ὁμοφύλοις περιρρεῖται μοι νῦν ὁ σηκός... πατεῖται τὰ ἱερά καὶ ἔξουθενῶνται...» Ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καμενιάτη⁶ ἔχουμε τὶς ἴδιες γενικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταστροφὴν καὶ λεηλασίαν τῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἄλωση ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς.

Στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νικήτας (1133—1145) μᾶς διασώζει μιὰ λεπτομερεῖς περιγραφὴ τοῦ μαρμαρίνου κι-

σαλονίκης κύριον Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Μυρορροῦ Μεγάλου Δημητρίου. «Μακεδονικά». Θεσσαλονίκη 1940, τ. I, σ. 319, 15.

¹ P. G. ἔνθ' ἀν. 1325.

² Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Μαύρου (P. G. 1338 ρζ' θ') χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Tafrali (ἔνθ' ἀν. σ. 132-134) μετὰ 634-647. Ὁ Ἀνώνυμος Γ' ὑπῆρξε σύγχρονος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἰωάννη: «ὁ γενόμενος ἡμῶν... πατήρ Ἰωάννης, ὃς καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν πρὸς Θεὸν ἄφικιν, ὡς παρὼν ἡμῖν διαλέγεται». (P. G. ἔνθ' ἀν. 1336) κλπ.

³ P. G. ἔνθ' ἀν. 1348 ρηγ'. (Πληρὲς τὸ κείμενον εἰς Tougart, ἔνθ' ἀν. σ. 145-149). Tafrali, Sur la date..., ὡς εἰς σ. 396 σημ. 3.

⁴ Τίς κυριότερες ἀπόψεις ἐκφράζουν ὁ Tafrali (βλ. προηγ. σημ.), ὁ Laurent, Sur la date des églises St. Demetrius et Sainte Sophie à Salonique, B. Z., t. IV, σ. 420-431, καὶ ὁ Diehl, Les monuments chrétiens de Salonique. Paris 1918, σ. 629-634.

⁵ P. G. ἔνθ' ἀν. 1388 σκβ'. Ὁ Ἀνώνυμος Δ' γράφει πολὺ ἀργότερον ἀπὸ τὸ 901: «ὅπως μὲν ἡ Θεσσαλονίκη χρόνοις πολλοῖς πρότερον ὑπὸ τῶν τῆς δούλης ἑάλω τέκνων τῆς Ἀγαρ...»

⁶ Ἰωάννης Καμενιάτης, Bonn σ. 557.

βωρίου, όπως ήταν στην εποχή του.¹ Ο Νικήτας θεωρεῖ ἰδρυτὴ τοῦ τὸν Λεόντιο, ἰδρυτὴ τοῦ ναοῦ, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι κατασκευάστηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 12^ο αἰῶνα, ὥστε νὰ ἔχουν λησμονηθεῖ οἱ πραγματικὲς συνθῆκες τῆς κατασκευῆς του.

Ἀπὸ τὸν Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης² μαθαίνουμε ὅτι τὸ κιβώριο αὐτὸ ἔπαθε καταστροφὲς κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς τὸ 1185 καὶ ὅτι ὁ «πέριε ἐπιπολάζων κόσμος ἐξ ἀργύρου» κατακόπηκε μὲ πελέκεις καὶ λεηλατήθηκε. Οἱ καταστροφὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρηγορὰ ἀπὸ τὸν κόμητα Βαλδουῖνο, ποὺ χορήγησε τὸν ἀπαιτούμενο ἀργυρο. (Εὐσταθ. Ἀλωσ. Θεσσ. 299 40).

Ὁ Σταυράκιος³ πάλι κατὰ τὸν 13^ο αἰῶνα παραδίδει ὅτι τὸ κιβώριο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ διατηρεῖ τὴν ἴδια μορφή, ὅπως καὶ τὸν 12^ο αἰῶνα, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο, ὅπου κατ' ἐξοχὴν, ὁ ἅγιος τελεῖ τὰ θαύματά του.

Τέλος ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης⁴ διηγεῖται τὶς τελευταῖες τύχες τοῦ κιβωρίου καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453. Οἱ Τούρκοι, λέει, δὲν ἄφησαν ἀπείραχτη τὴν λάρνακα τοῦ ἁγίου γιὰ δύο λόγους: καὶ γιὰ νὰ συλῇσουν τὸν «περὶ αὐτὴν οὐκ ὀλίγον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων καὶ μαργάρων κατεσκευασμένον κόσμον», ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ στερῇσουν τοὺς χριστιανούς ἀπὸ «τῶν ὑγείας παρεκτικῶν θείων μύρων». Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν φαίνεται ὅτι τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος καταστράφηκαν ἐντελῶς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ναὸς ἔμεινε χριστιανικὸς ὡς τὸ 1481,⁵ ὁπότε ἔγινε τζαμί. Ἴσως τότε νὰ κατεδαφίστηκε καὶ τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος νὰ μεταφέρθηκε στὸ Βαπτιστήριον ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ, ὅπου ἔμεινε σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὅπου βρίσκεται καὶ σήμερα.

Μέσα στοὺς δέκα αἰῶνες τῆς ζωῆς του τὸ κιβώριο, ὅπως εἶδαμε ἤδη, κράτησε πάντοτε τὴν ἴδια μορφή.

Γιὰ τὸ κιβώριο, τὸ πρὶν τὸ 581, ἔχουμε λίγες πληροφορίες στὰ θαύματα τοῦ Μαριανοῦ καὶ Ὀνησιφόρου. Αὐτὲς δείχνουν ὅτι ἦταν ἀργυρὸ, εἶχε πόρτες καὶ περιέκλειε τὸν τάφο τοῦ ἁγίου.

Τὸ κιβώριο, ποὺ κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο ἀμέσως μετὰ τὸ 581 καὶ παρέμεινε στὸ ναὸ πιθανότατα ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα, μπορούμε

¹ Νικήτας, ἐνθ' ἀν. σ. 332,3.

² Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Συγγραφὴ τῆς κατ' αὐτὴν ἀλώσεως. Opuscula, ἐκδ. Th. Tafel. Φραγκοῦρη 1832, σ. 296,60.

³ Σταυράκιος, ἐνθ' ἀν. σ. 351.

⁴ Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Bonn σ. 514 στ'.

⁵ Tafrali, Topographie de Thessalonique. Paris 1913, σ. 173.

νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ παρέχει ἡ διήγησις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη, κυρίως στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας.¹

Εἶναι τοποθετημένο περὶ τὰ μέσα τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀριστερὴ κλονοστοιχία τοῦ μεσαίου κλίτους,² ἐκεῖ ὅπου μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 βρέθηκε ἡ ἐξαγωνικὴ μαρμαρινὴ βάση του.³ Τὸ ἀποτελοῦν ἔξι κίονες ἐνωμένοι μεταξὺ τους μὲ ἰσάριθμους τοίχους.⁴ Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὀνομάζονται καὶ μεσόστημα.⁵ Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἔξι τοίχους ἦταν διαμορφωμένος σὲ πόρτα μὲ δύο φύλλα.⁶ Ἡ στέγη του ἦταν ἐπίσης ἐξάπλευρη, κωνικὴ καὶ τελείωνε σὲ μεγάλη σφαῖρα. Κίτω ἀπὸ αὐτὴν ἔβγαιναν φύλλα «ὥσπερ κρίνου βλαστοὶ» καὶ ἀπὸ πάνω ὑψώνονταν ὁ «ζωοποιὸς σταυρὸς» μὲ ἀνάγλυφο τὸν Ἑσταυρωμένο.⁷

Ὅλοκληρο τὸ κιβώριο, λείει ὁ Ἰωάννης, ἦταν καμωμένο «ἐξ ἀργύρου δοκίμου καὶ διαγεγλυμμένου», καὶ ἄλλοι, «τὸ ἱερὸν κιβώριον ὅλον ὑπάρχον ἐξ ἀργύρου». Ὅα πρέπει βέβαια νὰ ἐννοήσουμε ἓνα σκελετὸ σκεπασμένο μὲ πλάκες ἀργυρῆς, ποὺ ἔφεραν διακοσμήσεις ἐγγράφατες ἢ ἀνάγλυφες. Τί παρίσταναν οἱ διακοσμήσεις αὐτὲς δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ μὲ βεβαιότητα. Δὲν ἀποκλείονται ὅμως ὁρισμένες ὑποθέσεις, ποὺ παρουσιάζουν ἀρκετὲς πιθανότητες, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὴ διακόσμηση τῆς πόρτας.

Στὰ μωσαϊκὰ τῆς βορεινῆς μικρῆς κλονοστοιχίας, ποὺ καταστράφηκαν στὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ὑλῆρχε καὶ ἡ παράστασις τοῦ κιβωρίου. Στὶς φωτογραφίες, ποὺ διασώζουν τὰ μωσαϊκὰ αὐτὰ, διακρίνει κανεὶς ἓνα πολυγωνικὸ χτίσμα μὲ κωνικὴ στέγη.⁸ Εἶχα τὴν τύχη νὰ δῶ στὴν βιβλιοθήκη τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἓνα ἀντίγραφο ἀντιγράφου τοῦ μωσαϊκοῦ αὐτοῦ σὲ ὑδιτογραφία, καμωμένο ἀπὸ τὸν Walter

¹ Ρ. Γ. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ'.

² «Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ πρὸς τοῖς λαοῖς πλευροῖς ἐφιδρυμένον». Ρ. Γ. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ' καὶ Νικήτας, ἐνθ' ἀν. σ. 332,6.

³ Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον. Ἀθῆναι 1918-19, τ. 4-5, παράρτημα, σ. 33, εἰκ. 45.

⁴ «Κίονες ἔξι καὶ τοίχοις ἰσάριθμοις μεμορφωμένοι». Ρ. Γ. ὡς σ. 401 σημ. 1.

⁵ Ρ. Γ. ἐνθ' ἀν. στ. 1317 ρν'.

⁶ Ρ. Γ. ἐνθ' ἀν. στ. 244 ξ', 1265 πγ', 1317 ρν'.

⁷ «Τῷ ἀργυρῷ δημιουργήματι τὰς τοῦ σώματος ὀψεις παρασκευάζον». Ρ. Γ. ὡς σ. 401 σημ. 41.

⁸ Ρ. Γ. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ', 1244 νβ'.

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἀγίου Δημητρίου Β. Ζ. τ. 17, 1903, σ. 321-381, πίν. III,5. Τh. Uspenskiĭ, Μερικὰ μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Εἰς Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως. (Ρωσικά). 1909, τ. XIV, πίν. X.

George.¹ Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, γιατί δίνει σημαντικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν δύο φύλλων τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου: διακρίνεται καθαρὰ τὸ ἐξαγωνικὸ χτίσµα, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ὁ ἅγιος, καθισµένος σὲ θρόνο. Πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες ἐπικάθεται ἡ στέγη χωρὶς τὴ μεσολάβηση καμαρῶν. Οἱ πόρτες τοῦ κιβωρίου φαίνονται ἀνοιχτὲς καὶ εἶναι χωρισµένες ἐγκάρσια ἡ κάθε μία σὲ δύο µέρη. Σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ διακρίνεται καὶ μία μορφή. Ἡ διάταξη αὐτὴ στὴ διακόσμηση τῆς πόρτας θυµίζει τὰ ἐσωτερικὰ καλύµµατα τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, ἔργο τοῦ 12^{ου} αἰῶνα, ποὺ ἔχει δημοσιεύσει ὁ καθηγητὴς κ. Συγγόπουλος,² ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι αὐτὸ ἀντιγράφει τὸν τάφο τοῦ ἁγίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Στὰ ἐσωτερικὰ καλύµµατα τοῦ κιβωτιδίου παριστάνονται στὰ δύο ἐπ' αὐτῶν µέρη οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Κοσµᾶς, στὰ κάτω οἱ ἅγιοι Λοῦπος καὶ Δαμιανός. Ἡ ἀρχικὴ διάταξη, πιστεύει ὁ κ. Συγγόπουλος, ἦταν Νέστωρ καὶ Λοῦπος, Κοσµᾶς καὶ Δαμιανός. Βεβαίως στὸν τάφο δὲν ὑπῆρχαν στὴν πραγματικότητα οἱ εἰκόνας αὐτές. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ κιβωτιδίου ἀντέγραψε τὴν πόρτα τοῦ κιβωρίου, στὴν ὁποία ἀπεικονίζονταν οἱ τέσσερις συγγενεῖς πρὸς τὸν ἅγιο Δημήτριον ἅγιοι.³ Νέστωρ καὶ Λοῦπος ὑπάρχουν καὶ στὶς πόρτες τοῦ ἀντιγράφου, ποὺ ἀνέφερα στὴν ἀρχή. (Ἰδ. εἰκ. 3 β).

Ὅσο γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν τοίχων τοῦ κιβωρίου, ποὺ ἀποτελοῦσε, θὰ λέγαµε, ἓνα εἶδος μικρὸ μαυσωλεῖο ἢ μεγάλη λειψανοθήκη (Ἰδ. σ. 404 σηµ 5), θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ δεχθοῦµε µὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ὅτι αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν συνθέσεις ἀπὸ τὸν βίο καὶ τὰ θαύµατα τοῦ ἁγίου, ὅπως µᾶς τὶς διασώζει καὶ πάλι τὸ βυζαντινὸ κιβωτίδιο. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι τὰ θέµατα τῶν παραστάσεων τοῦ κιβωτιδίου δὲν ἀντιγράφουν τὸν κύκλο τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ.⁴ Ἦδη ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ κιβωτίδιο ἀντιγράφει τὴ διακόσμηση τῶν θυρῶν τοῦ κιβωρίου. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι καὶ στὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση τοῦ κιβωτιδίου χρησιμοποιήθηκαν τὰ θέµατα, ποὺ παριστάνονταν στὸ κιβώριο. (Εἰκ. 1).

Τὸ μαρµάρينو κιβώριο, ποὺ περιγράφει ὁ Νικήτας τὸν 12^ο αἰῶνα, διατήρησε βασικῶς τὴ μορφή τοῦ ἀργυροῦ. Τὸ ἀποτελοῦσαν ἑξὶ μαρµάρινοι κίονες χρώματος πηγάνου, ποὺ ἐνώνοντανε μετὰξὺ τους µὲ λευκὲς

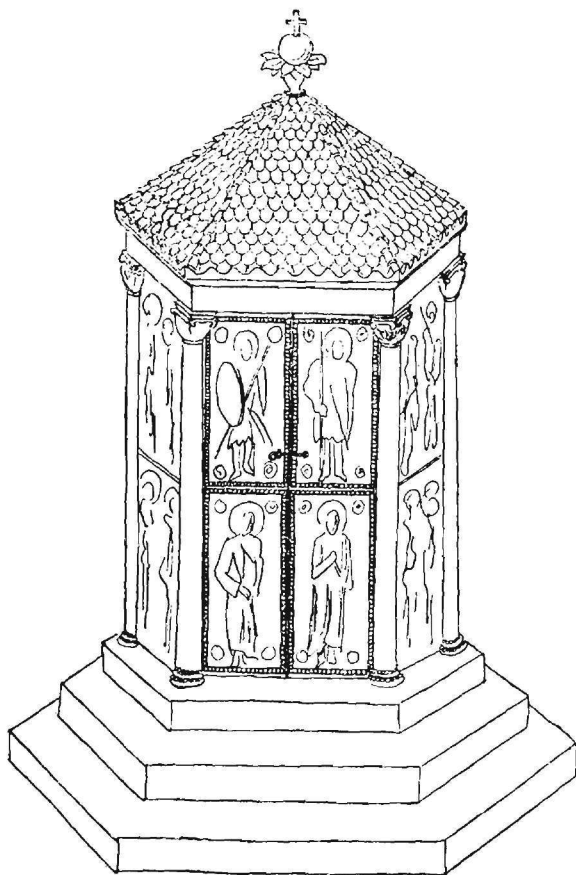
¹ Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερµότατα τὸν διευθυντὴ τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν κύριον Κούκ, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ µοῦ δείξει τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν χρησιμοποίησή του.

² Ἀ. Συγγόπουλος, Βυζαντινὸν κιβωτίδιον μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς. Ἀθῆναι 1936. Πίν. Α' 2.

³ Κοσµᾶς καὶ Δαμιανός ὑπῆρχαν καὶ στὸ κατεστραµµένο σήμερα µωσαϊκὸ τῆς βορεινῆς μικρῆς κιονοστοιχίας, ποὺ παρίστανε τὸν ἅγιο σὲ στάση δεήσεως.

⁴ Ἀ. Συγγόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 126—129.

μαρμάρινες πλάκες, ἔτσι πὺν σχηματίζουν ἓνα κλειστὸ ἑξάπλευρο χτίσμα.¹ Ἡ πόρτα εἶναι καὶ ἑδῶ δίφυλλη, ἀπὸ τὸν Σταυράκιω δὲ μαθαίνουμε ὅτι ἦταν τοποθετημένη σὶὰ πλάγια. Στὸ θαῦμα τοῦ Βιταλίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ νεωκόρος καὶ ὁ Βιτάλιος «εἰσελθέτων ἄμφω (εἰς τὸ κιβώριον) ἐκ τοῦ

Εἰκὼν 1.

λαιοῦ...» (ἐνθ' ἂν. σ. 353,9.—Λανθασμένως εἰς P. G. 1418 «ἐκ τοῦ ἑλαιοῦ»). Πάνω στὶς κολῶνες ἐπικαθόντανε μαρμάρινα τόξα, κοσμούμενα μὲ τὴν «ἐξάγωνον σφενδόνην», ἴσως ἓνα εἶδος κυματίου, τὸ ὁποῖο πιθανό-

¹ «Οἱ κίονες... κατ' οὐδὲν τῇ χροῇ τοῦ πηγάνου ἀπολιμπάνονται, λευκοῖς δὲ συμπτυσσόμενοι εἰς ἐξάγωνον ἦσαν τὸ σχῆμα διαμορφοῦσι μαρμάρους». (Νικήτας, ἐνθ' ἂν. σ. 332,6). Ἡ «χρῆς πηγάνου» εἶναι πιθανότατα τὸ κιτρινωπὸ χεῶμα, ὅπως τὰ ἄνθη τοῦ πηγάνου. (Du Cange, Glossarium I, σελ. 1163).

τατα σχημάτιζε ἓνα γεῖσο πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες, ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν βάση τῆς στέγης. Αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν ἔξι «αὐγοειδεῖς» πλάκες, ποὺ κατέληγαν σὲ κοινὴ κορυφή. Θὰ πρέπει βέβαια νὰ τὶς ἐννοήσουμε σὺν τριγωνικὰ τμήματα αὐγοῦ, ποὺ στὸ σύνολο τῶν ἔξι δίνουν μιὰ θολωτὴ στέγη. Στὴν κορυφὴ τῆς στέγης ἦταν τοποθετημένη μαρμαρίνη σφαῖρα μέσα σὲ φύλλα κρίνου, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνονταν «ἀκτινοβολῶν καὶ θειὸς σταυρός».

Ἡ εἰκόνα 2 ἀποτελεῖ μιὰ ἀπόπειρα ἀναπαραστάσεως τοῦ μαρμαρίνου κιβωρίου. Γι' αὐτὴν χρησιμοποιήθηκαν τόξα καὶ θωράκια,¹ ποὺ βρέθηκαν σὲ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τμήματα παρομοίων τόξων βρέθηκαν καὶ στὸ ναὸ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης.² Οἱ τοῖχοι τοῦ κιβωρίου μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πλάκες μονοκόμματα, πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι γι' αὐτοὺς χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ δύο ἀλλεπάλληλα θωράκια, ὅπως ὑποβάλλει ἡ διάταξη τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου, ἢ ὁποία, ὅπως ἀποδείχθηκε, χωρίζεται ἐγκάρσια σὲ δύο τμήματα.³ Τὰ κάτω θωράκια θὰ ἔφεραν ἴσως γεωμετρικὲς ἢ ἄλλες διακοσμήσεις, ἐνῶ στὰ ἑπάνω θὰ παριστάνονταν σκηνές ἀπὸ τὸ βίο καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου, ὅπως πιὸ πάνω ἔγινε λόγος.⁴

Ἀπὸ τὸν 5^ο ὡς τὸν 15^ο αἰῶνα ὑπῆρχε μέσα στὸ κιβώριον ὁ τάφος,⁵

¹ Γ. Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. σ. 31, εἰκ. 44, καὶ σ. 12 καὶ 14.

² Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς. Ἀθῆναι 1921, σ. 288, εἰκ. 71.

³ Στὸ ἀντίγραφο κιβωρίου τοῦ Σρεζνέφσκυ (εἰκ. 3 καὶ 4) οἱ τοῖχοι συμφωνοῦν μὲ τὴν πόρτα, ἢ ὁποία εἶναι μονοκόμματα.

⁴ Θερμότερα εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ καὶ τὴν κυρία Σωτηρίου, ποὺ εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δείξουν νέες φωτογραφίες τῶν τόξων αὐτῶν, καθὼς καὶ ἀνεκδότων θωρακίων, πρᾶγμα ποὺ πολὺ μὲ βοήθησε στὴν καλύτερη ἐκτίμηση τῶν δεδομένων.

⁵ Στὸν πρῶτο μικρὸ ναὸ πρὸ τοῦ Λεοντίου ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἦταν τοποθετημένος στὴ θέσῃ τῆς Ἀγίας τραπέζης. (Ἀνακοίνωσις καθηγητοῦ κυρίου Σωτηρίου, Ἀπρίλιος 1950). Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἴσως δὲν ἀποτελοῦσε κἀν πραγματικὸ ναὸ, ἀλλὰ ἓνα εἶδος μικροῦ μαυσωλείου. Σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς βίους τοῦ ἁγίου, αὐτὸν ποὺ ὁ Delehaye θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχαιότερο (Delehaye, Les legendes grecques des saints militaires. Paris 1909, σ. 103—109), ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς «οἰκία ἐπὶ μικροῦ πάνυ τοῦ σχήματος» (ἐνθ' ἄν. σ. 259—263). Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου λοιπόν, ἔτσι τοποθετημένος, ἦταν εὐπρόσιτος στοὺς πιστοὺς καὶ ἀποτελοῦσε τὸ κατ' ἐξοχὴν μέρος, ὅπου ὁ ἅγιος τελοῦσε τὰ θαύματά του, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Λεοντίου. (P. G. 1811 ιε', 1200 κβ'). Πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ ἅγιος σχετίστηκε μὲ ἀγίασμα, ποὺ βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὸ μικρὸ ναὸ. Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πηγάδι, ποὺ ὑπάρχει ἀκόμη στὴν ἄκρῃ τοῦ βόρειου τοίχου (Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. ἐνθ' ἄν. σ. 41, εἰκ. 54). Ἄ. Ξυγγολοῦ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946, σ. 19) καὶ θεωρεῖται καὶ σήμερον ὡς ἀγίασμα. Ὁ μεγάλος ναὸς περιέλαβε καὶ τὸ ἀγίασμα αὐτό. Ὅταν χτίστηκε ὁ μεγάλος ναός, ὁ τάφος μεταφέρθηκε στὸ μεσαῖο κλίτος. Τὰ αἶτια τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς δὲν

ποῦ κατὰ τὴν παράδοση ἔκρυπτε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, καμωμένος στὴν ἀρχὴ ἀπὸ ἄργυρο (5ος—10ος αἰώνας) καὶ ἀπὸ μάρμαρο κατόπιν (10ος—15ος αἰώνας). Αὐτὸς ὀνομάζεται καὶ σκίμπους, σκιμπόδιον, κρσβάτιον, σωρὸς καὶ λάρναξ.¹

Ἀπὸ τὸν Σταυράκιον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀκροπολίτη μαθαίνουμε ὅτι στὴν ἐποχὴ τοὺς ὑπῆρχε ἡ δοξασία, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «ὄρατὴ λάρνακα» ὑπῆρχε καὶ ἄλλη, ὑπόγεια, ποῦ πραγματικὰ περιεῖχε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου.²

Στὸ κάλυμμα τοῦ τάφου ἦταν «ἐντετυπωμένη» ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου σὲ στάση δεήσεως. Ἐδῶ τὰ κείμενα συμφωνοῦν πάλι μὲ τὴν παράσταση τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου.³

Στὸ θαῦμα τοῦ Ὀνησιφόρου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συνήθεια νὰ ἀνάβουνται κεριά μέσα στὸ κιβώριο. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχαν κρεμασμένες καὶ καντήλες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐγκόλπιο τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, ποῦ παριστάνει τὸν ἅγιο Δημήτριον νεκρὸ μέσα στὸ κιβώριο.⁴

εἶναι σαφὴ, πιθανότατα ὅμως ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ λόγους ἐξοικονομήσεως. Ὅταν δηλαδὴ ἡ Ἁγία τράπεζα περιορίστηκε μέσα στὸ Βῆμα, ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἔγινε ἀπρόσιτος τοῖς πιστοῦς, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ λατρευτικὴ του σπουδαιότης καὶ ἡ φήμη γιὰ τὰ θαύματα, ποῦ τελοῦνταν σ' αὐτόν, προσεῖλκυαν τοὺς πιστοὺς καὶ ἔκαναν ἀπαροίτητη τὴν διευκόλυνση τῆς προσεγγίσεως τῶν στὸν τάφο. Ἔτσι ἴσως δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφορᾶς τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος πραγματικὰ τοποθετήθηκε ἐκεῖ, ὅπου ἤδη ἀναφέραμε, καὶ περιορίστηκε μὲ τὸ κιβώριο, ποῦ εἶχε τὴ θέση μεγάλης λειψανοθήκης ἢ μικροῦ μαυσωλείου. Ἡ σχέση τοῦ ἁγίου μὲ τὸ ἁγίασμα δὲν ἔπαυσε καὶ ἴσως συγχρόνως μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἔγιναν καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις, ποῦ ὡδεγοῦσαν τὸ ἁγίασμα ἀπὸ τὸ πηγᾶδι στὴν κρύπτη τοῦ ναοῦ, ὅπου μπορούσαν νὰ τὸ παίρνουν οἱ πιστοὶ χωρὶς αὐτὸ νὰ δημιουργεῖ ἀνωμαλίες στὸν κυρίως ναό. Σιγὰ σιγὰ, σκόλιμα ἢ ὀθέλητα, ξεχάστηκε ἡ προσέλευση τοῦ ἁγιάσματος καὶ δημιουργήθηκε ἡ πίστις, ὅτι τὸ ἁγίασμα βγαίνει ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο, ὅπως ἴσως δηλώνει τὸ ἐπίθετο «ἡγιασμένον», ποῦ ἀποδίδεται συχνὰ στὸ κιβώριο, καὶ σχετικὸ χωρίον τοῦ Πλωτίνου: «ἐξ ἧς περὶ (σοροῦ) ἄφθονοι ἱαμάτων πηγαὶ ἀναβλύζουσαι ἅπαν τὸ τῆς ἐκκλησίας πρόσωπον ποταμὸν καταρδεύουσι» (ἐνθ' ἄν. σ. 47). Ἄν ἡ χρονολόγησις τοῦ Πλωτίνου τὸν 7ο αἰῶνα εἶναι σωστή, τότε θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι ἡ δοξασία περὶ ἁγιάσματος ὑπῆρχε τὸν 7ο αἰῶνα, καθὼς καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις.

¹ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. 1212 κβ', 1244 ξ', 1265 πδ' κ.λ.π. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 331, 332 κ.λ.π. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. 338, 343, 353 κ.λ.π. Κ. Ἀκροπολίτης εἰς Παπαδοπούλου Κερμαέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας τ. Ι, σ. 161, 184, 197 κ.λ.π.

² Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 353, 18. Κ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. σ. 193. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Βυζαντινὸν κιβωτιδίου, σ. 111.

³ Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. Πίν. Α' 1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ ὑπῆρχε πιθανότατα καὶ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο. Ἰσως παρίστανε τὸν ἅγιο μὲ στρατιωτικὴ περιβολή. Πάντως ἔφερε χρυσὸ στέφανον στὸ κεφάλι καὶ στα πόδια. (Εὐστάθιος, ἐνθ' ἄν. σ. 179, 10 καὶ 296,60).

⁴ Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 115, εἰκ. 7.

Στὴν ὑπηρεσία τοῦ κιβωρίου ὑπῆρχε ὁρισμένος εἰδικὸς ὑπηρέτης. Τὸ κιβώριο ἀνοίγει μόνον παρουσία τοῦ ὑπηρέτη αὐτοῦ.¹

² Ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερον ἐμφανίζεται ἡ δοξασία περὶ ἀναβλύσεως μύρου ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, ἡ ὁποία ἔδωκε στὸν ἅγιον καὶ τὴν ἐπωνυμία τοῦ Μυροβλύτου.³

II

Στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης αὐτῆς ἔγινε λόγος γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, ποῦ ὑπάρχει δημοσιευμένο στὶς «Χριστιανικὲς ἀρχαιοότητες» τοῦ Πρόχορωβ. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται, ἢ τοῦλάχιστο βρισκότανε τὴν ἐποχὴ τῆς δημοσιεύσεως στὸ μητροπολιτικὸ νὰὸ τῆς Κοιμήσεως στὴ Μόσχα, ὅπου τὸ σχεδίασε καὶ τὸ φωτογράφησε ὁ Πρόχορωβ.⁴ Ὁλόκληρο τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἀπὸ ἄργυρο ἐπιχρυσωμένο. Πιθανότατα περιεῖχε αἶμα ἢ «λύθρον» τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

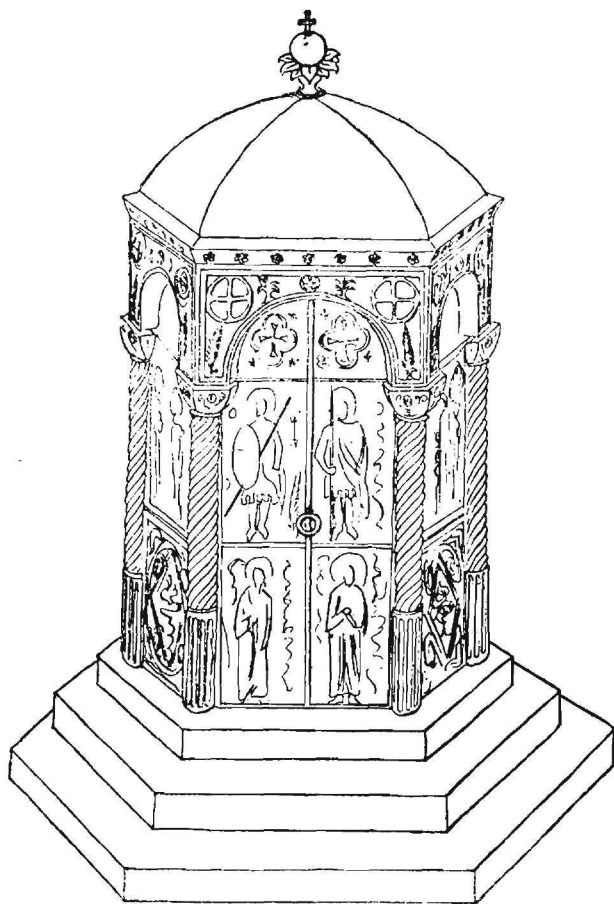
Τὸ ἀντίγραφο παριστάνει μιὰ ὀκταγωνικὴ κατασκευή. (Εἶκ. 3 καὶ 4). Ὅκτὼ κίονες, ἐνωμένοι μεταξὺ τους μὲ ἰσάριθμους τοίχους, βασιλίζουν ὀκτὼ καμάρες, πᾶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑψώνεται ὀκτάπλευρη κωνικὴ στέγη. Ἡ κορυφὴ τῆς στέγης λείπει, μποροῦμε ὅμως μὲ ἀσφάλεια, ὅπως θὰ δοῦμε, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τελείωνε σὲ φύλλα κρίνου μὲ σφαῖρα καὶ σταυρό. Στὰ σημεῖα τῶν ἐνώσεων τῶν πλακῶν τῆς στέγης ὑπάρχουν σχοινοειδεῖς ράβδοι. Στὰ σαμαρωτὰ τρίγωνα μεταξὺ τῶν καμαρῶν ὑπάρχει κόσμημα ὅμοιο μὲ ἀνεστραμμένο ἀνθέμιο. Μπροστὰ ἀπὸ κάθε καμάρα εἶναι τοποθετημένος καὶ ἀπὸ ἓνας κρατήρας. Οἱ τέσσερις ἀπὸ τὶς ὀκτὼ πλευρὲς φέρουν παρυστάσεις καὶ ἐπιγραφές καὶ ἐναλλάσσονται μὲ τὶς τέσσερις ἄλλες, ποῦ καλύπτονται ἀπὸ ἀνάγλυφο ἐλίσσόμενο κόσμημα ἀπὸ φύλλα ἀμπέλου σχη-

¹ P. G. ἐνθ' ἄν. 1265 πγ'.

² Τὸ μῦρο ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερα. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου σελ. 44 σημ. 1. Πολλὰ καὶ διάφορα θαύματα μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἰδιαιτέρεν θέσιν, ποῦ πῆρε στίς παραδόσεις τοῦ ἁγίου ἡ δοξασία περὶ τοῦ μύρου. Ἀπὸ τὸν Σταυράκιον μάλιστα μαθαίνουμε καὶ γιὰ τὴν πορεῖα, ποῦ πιστεύονταν ὅτι αὐτὸ ἀκολουθοῦσε μέσα στὸ ναό. (Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 373, 35). Ἡ «ὁδὸς τοῦ μύρου» ἀρχίζει ἀπὸ τὴν «μυροφόρον σαρὸν» μέσσ στὸ κιβώριο, διευθύνονταν «κατ' εὐθείαν τοῦ ναοῦ», δηλαδὴ πρὸς τὸ ἱερό, μὲ ὑπόγειους ὁχετοὺς καὶ μαζεῦόνταν «στὰς μυροδόχους δεξαμενάς». Ἀπὸ ἐκεῖ πάλι ἔρρεε πρὸς τὴν κρύπτη τοῦ ναοῦ, ὅπου τὸ ἐπαιρναν οἱ πιστοί. Ὁ Δημήτριος Χρυσόλογος περιγράφει καὶ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τῶν «μυροδόχων δεξαμενῶν». (P.G. ἐνθ' ἄν. 1423).

³ Ὁ Σρεζνέφσκυ βεβαιώνει ὅτι οἱ φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια εἶναι πιστότατα καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἐμπιστευθεῖ ἀπολύτως. Αὐτὸ ὅμως, τοῦλάχιστο γιὰ τὶς ἐπιγραφές, δὲν εἶναι πολὺ σωστό.

ματοποιημένα. Μία ἀπὸ τὶς τέσσερις πρῶτες πλευρὰς εἶναι διαμορφωμένη σὲ πόρτα μὲ δύο φύλλα μὲ παραστάσεις δύο στρατιωτικῶν ἁγίων καὶ ἐπιγραφάς: Ὁ Ἅγιος Νέστωρ καὶ Ὁ Ἅγιος Λοῦπος. (Εἰκ. 3 β). Δυὸ ἄλλες πλευρὰς κατέχει μεγάλη ἐπιγραφή συνεχιζομένη. (Εἰκ. 4). Στὴν τέταρτη παριστάνεται αὐτοκρατορικό ζεῦγος, τὸ ὁποῖο στεφανώνει ὁ Χρι-

Εἰκὼν 2

στός. (Εἰκ. 3 α). Ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορος συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή:

Κων(σταντῖνος) ἐν | Χ(ριστῷ) τῷ Θ(εῷ) | πισ(τὸς) | βασιλ(εύς) [καὶ] | αὐτοκρά(τωρ) Ρωμαί(ων) | ὁ Δ(ούκας).

Στὴν μορφή τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἐπιγραφή:

† Εὐδοκία | ἐν | Χ(ριστῷ) τῷ Θ(εῷ) π(ίστη) | βα(σιλῆς) | ἡ βασι

λισσα) Ρωμέων. Πρόκειται για την αυτοκράτειρα Εὐδοκία την Μακρεμβολήτισσα.¹ Δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ οἱ συντομογραφίες: Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός).

Οἱ δύο αυτοκρατορικές ἐπιγραφές προσδιορίζουν σαφῶς τὸν χρόνο κατασκευῆς τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ, πού ἔγινε πιθανότατα κατὰ παραγγελία τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα καὶ τῆς συζύγου του. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἐβασίλευσε ἀπὸ τὸ 1059 ὡς τὸ 1067.²

Ὅσο γιὰ τοὺς λόγους, πού μπορεῖ νὰ συνετέλεσαν, ὥστε νὰ συνδεθεῖ ὁ αὐτοκράτωρ μὲ τὸν πολιοῦχο τῆς Θεσσαλονίκης, μπορούμε νὰ τοὺς ἀναζητήσουμε στὴν περίοδο τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐζῶν ἐναντίον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι σοβαρὰ ἀπείλησαν καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Δούκας, ἀνέτοιμος νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει στρατιωτικῶς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ζωναρᾶς,³ «πρὸς τὸ θεῖον κατέφυγε, δάκρυσι καὶ συντριβῇ καρδίας τούτου δεόμενος καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐκκαλούμενος ἀρωγὴν», ἡ ὁποία πραγματικὰ ἐκδηλώθηκε μὲ μορφὴ φοβεροῦ λοιμοῦ, πού δεκάτισε τοὺς Οὐζῶν καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ἀποσυρθοῦν. Εἶναι πολὺ φυσικὸ ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος, γνωστὸς ἤδη γιὰ τέτοιες ἐπεμβάσεις, θεωρήθηκε ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς σωτηρίας καὶ δέχτηκε τὶς εὐχαριστίες τοῦ αὐτοκράτορα.

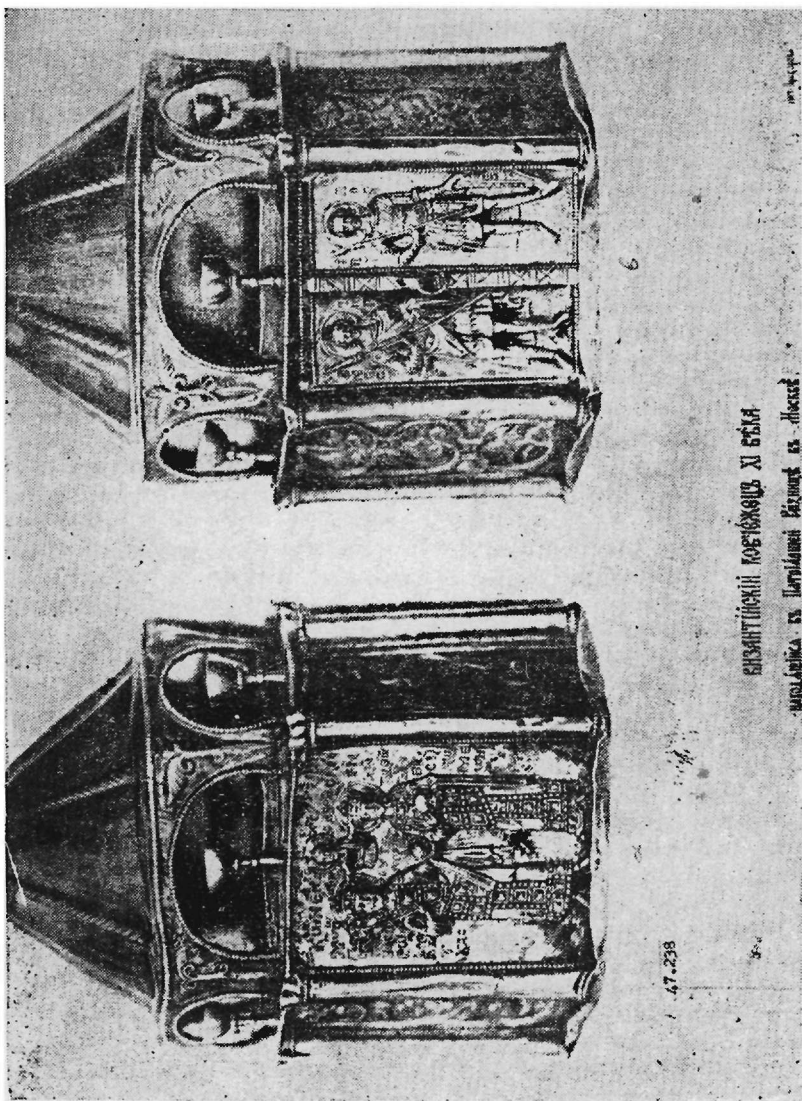
Ἡ μεγάλη ἐπιγραφή (Εἰκ. 4), πού καλύπτει τὶς δύο πλευρές, ἀποτελεῖται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σρεζνέφσκυ, «ἀπὸ ἑξὶ λαμβινόνες τριμέτρους βυζαντινῆς στιχοσυνθέσεως» καὶ εἶναι ἡ ἑξῆς:

† Σαφῆς πέφυκα τοῦ κιβωρίου τύπος τοῦ | λογχονύκτου | Μάρτυρος
Δη[μη]τρίου, ἔχω δὲ | Χριστὸν ἐκ|τὸς ἐσσηλωμένον || στέφοντα | χερσὶ τῇν

¹ Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἐπιγραφῶν ἀπ' τὸ Σρεζνέφσκυ εἶναι λανθασμένη. Τὴν πρώτη διαβάζει: «Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτωρ πάσης τῆς βασιλείας Ρωμαίων ὁ Δοῦκας» καὶ τὴ δεύτερη: «Εὐδοκία ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Μητέρα βασιλίσ (ἡ βασίλισσα) Ρωμαίων». Εἶναι φανερό ὅτι στὴ δεύτερη ἐπιγραφή τὰ γράμματα ΠΙ (στὴ) ἔγιναν στὴν εἰκόνα πού δημοσιεύει ἀπὸ κακὴ σχεδίαση ΜΡ, δηλ. Μητερ. Ἀπ' τὴ λανθασμένη αὐτὴ ἀνάγνωση ξεκινώντας ὁ Σρεζνέφσκυ φτάνει σὲ ἐντελῶς ἀπίθανες εἰκασίες καὶ δημιουργεῖ καὶ τὸν ἀνύπαρκτο τίτλο τῆς «βασιλίσσης μητρός», πού δόθηκε ὅθεν στὴν Εὐδοκία.

² Ὁ Σρεζνέφσκυ προσδιορίζει ἀκριβέστερα τὸν χρόνο κατασκευῆς μεταξύ 1059-1061 ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σφαῖρα πού κρατοῦν οἱ αὐτοκράτορες δὲν φέρει σταυρό. Συμπεραίνει λοιπὸν ὅτι θὰ ἔγινε σὲ ἐποχὴ, πού θὰ ζοῦσε ἀκόμη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστό, αἰκιοθελῶς παραχώρησε τὸν θρόνο στὸν Κωνσταντῖνο Δούκα. Ὁ Ἰσαάκιος πέθανε τὸ 1061. Δὲν γνωρίζω ἀν ἡ ἔλλειψη σταυροῦ ἀπὸ τὴ σφαῖρα μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν πιὸ πάνω σημασία, νομίζω ὅμως ὅτι, ἀν ἡ ὑπόθεση, πού ἔχει ἐκτεθεῖ στὴν προηγούμενη σημείωση, ἀληθεύει, τότε τὸν χρόνο κατασκευῆς τοῦ ἀρτοφορίου θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα.

³ Ζωναρᾶς, Bonn, τ. III, σ. 679.

СВЯТЫЙ КРЕСТЪ И КРЪСЪ

СВЯТЫЙ КРЕСТЪ И КРЪСЪ

Ерѣмѣевъ 3.

κα|λὴν ξυνωρίδα. | 'Ο δ' αὖ μὲ τεύξ|ας 'Ιωάννης ἐκ | γένους Αἰ|τωριανῶν |
τὴν τύχην | μυστογράφος.

Κατασκευαστὴς λοιπὸν τοῦ κιβωριόμορφου ἀντικειμένου εἶναι ὁ 'Ιωάννης ἐκ τοῦ γένους τῶν Αἰτωριανῶν. Μὲ τὸ ἐπιθετὸ αὐτὸ εἶναι γνωστοὶ δύο πατριάρχαι στὶς ἀρχές καὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα. Ἰσως τῆς ἴδιας οἰκογένειας εἶναι καὶ ὁ 'Ιωάννης. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, δείχνει ὅτι αὐτὸ ἀνήκει σὲ σημαίνουσα οἰκογένεια τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὁ ἴδιος ἐξ ἄλλου εἶναι τιτλοῦχος, «μυστογράφος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, πὺς σημαίνει πιθανότατα γραμματεὺς, κατὰ παρόμοιο μὲ τὸ «ἀσηκρήτης».¹

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ πιστὸ ἀντίγραφο (σαφὴ τύπον) τοῦ κιβωρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ Σρεζνέφσκυ θεωρεῖ ὅτι ἀναπαριστάνει τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ εἶχε κανεῖς πολλὰς ἀντιρροήσεις. Καὶ πρῶτα πρῶτα τὸ κιβώριο τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε μορφή ὄχι ὀκταγωνική, ἀλλὰ ἑξαγωνική, τὴν ὁποία διατήρησε πάντοτε. Οὔτε πάλι μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἡ διαφορὰ σὲ λανθασμένη ἀντιγραφὴ ὕστερα ἀπὸ τὴν κατηγορηματικὴ δήλωσιν περὶ «σαφοῦς τύπου». Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχουν στὸ μικροτέχνημα αὐτὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τόσο σημαντικά, πὺς δύσκολα θὰ παραλείπονταν ἀπὸ τὶς περιγραφὰς τοῦ 'Ιωάννη καὶ τοῦ Νικήτα, καὶ τέτοια εἶναι οἱ ὀκτὼ κρατῆρες. Ἀκόμη στὶς πόρτες του παριστάνονται μόνον οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Λοῦπος.

Δὲν ἀντιγράφει λοιπὸν τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλου ναοῦ, πὺς θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε ἔξω ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

Ἀπὸ τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου γίνεται γνωστὸ ὅτι πολὺ νωρὶς ἢ πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ οἱ αὐτοκράτορες ἔδειξαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τοὺς πρὸς τὸν ἅγιον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἦδη ὁ 'Ιουστινιανὸς καὶ κατόπιν ὁ Μαυρίκιος ζήτησαν νὰ πάρουν στὴν Κωνσταντινούπολιν μέρος ἀπὸ τὰ λείψανά του.² Ὁ ἅγιος ὅμως, λέει ἡ παράδοση, ἐναντιώθηκε σ' αὐτὸ καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες ἀρκέσθηκαν σὲ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ ἁγίου. Πολὺ ἀργότερα ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς μετέφερε τὴν εἰκόνα, πὺς σκέπαζε τὸν τάφον τοῦ ἁγίου, στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν ἀπέθεσε στὴ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος.³ Στὸ ναὸ τῆς Θεομήτορος, «τὸ λεγόμενον Οἰ-

¹ Ἐρρίκου Στεφάνου, Thesaurus II, σ. 1317, ὅπου τὸ «μυστογράφος» ἐξηγεῖται ὡς «Mysteriorum Scriptor». Ὁ Bandini, Bibl. Medica I, σ. 117, ἀναφέρει τὸ χωρίον: «Λουκάς ὁ Χριστοῦ φέγματος μυστογράφος». Du Cange, Glossarium I, σ. 981, ἐξηγεῖται ὡς «secretarius», ἀνάλογον πρὸς τὸ «ἀσηκρήτης». Sophocles, Greek Lexicon. New York 1900, σ. 888, ὡς «Secretary».

² P. G. ἐνθ' ἀν. 1240 μ', 1241 ν'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἀν. σ. 343,9-10. Νικήτας, ἐνθ' ἀν. σ. 359, 23.

³ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἀν. IV, 238-246.

κονομεῖον», ὑπῆρχε θανατουργγὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου, πού συνδέθηκε μὲ διάφορα θαύματά του.¹ Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κυπριανό, πού ἀφίερ σε σιὸν ἅγιο ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ παράδοση διασώζει πραγματικὸ γεγονός, ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Νικήτας μιᾶ καὶ γιὰ κιβώριο, πού ὁ Κυπριανὸς κατασκεύασε στὸ ναὸ αὐτό.²

Ναοὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρονται πολλοί.³ Σπουδαιότερος καὶ ἐπιφανέστερος ἀνάμεσά τους φαίνεται ὅτι ἦταν αὐτός, πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ.⁴ Χτίστηκε ἀπὸ τὸν Λέοντα Σοφὸ, τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ λόγος, πού ἐξεφώνησε στὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ.⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς πῆρε σημαντικὴ θέση στὶς τελετὰς τοῦ Παλατιοῦ.⁶ Στὸν πανηγυρικὸ λόγο τοῦ Γρηγορίου ρεφρενδαρίου ὑπάρχει ὥραία λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ ναοῦ,⁷ ὅπου γίνεται ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὴν πολυτελεῖα διακόσμηση μὲ μωσαϊκὰ τῆς ὁροφῆς καὶ τοῦ δαπέδου του. Σ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸ, στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ, εἶναι πιθανὸ ὅτι εἶχε κατασκευαστεῖ καὶ κιβώριο κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἴσως φυλαγότανε τὸ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, τὸ ἴδιο ἴσως κιβώριο, τοῦ ὁποίου μᾶς σώθηκε τὸ ἀντίγραφο.

Αὐτὸ, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἀντιγράφει τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλο κτίσμα, πιθανότατα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ζητώντας πρότυπα θρησκευτικῶν κτισμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ πρώτη βέβαια σκέψη εἶναι νὰ σταθοῦμε στὸ ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ἁμέσως ὅτι ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς εὐνόησε, στὶς μικρότερες

¹ P. G. ἐνθ' ἀν. 1385 σις'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἀν. σ. 364. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Bonn, II, σ. 156—7) ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Θεομήτορος ὀνομαζότανε ἀπὸ πολλοὺς καὶ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

² P. G. ἐνθ' ἀν. 1380 σις'. Νικήτας, ἐνθ' ἀν. σ. 344, 16. Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἀν. I, σ. 195.

³ Μπορεῖ κανεῖς πρόχειρα νὰ δεῖ τὸν κατάλογο, πού παραθέτει ὁ Μ. Γεδεὼν εἰς τὸ Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον. Κωνσταντινούπολις 1899, σ. 180.

⁴ J. Ebersolt, Le grand Palais de Constantinople et le livre des ceremonies. Paris 1910, σ. 143—146.

⁵ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Πανηγυρικοὶ λόγοι, Σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ Ἀκακίου Ἱερομονάχου. Ἀθῆναι 1868, σ. 135—137.

⁶ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. Bonn, I, σ. 170—171.

⁷ Γρηγορίου διακόνου καὶ ρεφρενδαρίου, Ἐγκύμιον εἰς τὸν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά. Βενετία 1834, σ. 40—53. Ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τοῦ ρεφρενδαρίου ἐπιτρέπουν νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ λόγος ἐκφωνήθηκε παρουσίᾳ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς. (σ. 64, 14 καὶ 66).

κατασκευές πὺν περιεῖλε, τὸ δὲ διαγωνικὸ σχῆμα. Ὁ ἄμβων τοῦ ναοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ περικλειότανε μέσα σὲ ἓν εἶδος δὲ διαγωνικὸ κιγκλίδωμα. Τὸ ἀποτελοῦσαν δὲ κίονες, πὺν βίασταζαν ἓνα ἐπίπεδο ἐπιστύλιο, ἐνωμένοι μεταξὺ τους μὲ θωράκια. Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἀποτελέσε πραγματικὸ κιβώριο, ἀπέκτησε δηλαδὴ θολωτὴ στέγη μόνον κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα.¹

Τὸ κιβώριο ὅμως τῆς Ἀγίας τραπέζης δίνει, νομίζω, ἀρκετὰ στοιχεῖα, πὺν νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι αὐτὸ ἀποτελέσε βασικῶς τὸ πρότυπο γιὰ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.²

Ἡ περιγραφή τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Σιλεντιάριον³ παρέχει τὶς ἐξῆς πληροφορίες: Πάνω ἀπὸ τὴν Ἀγία τράπεζα ὑψωνότανε τὸ κιβώριο σὰν ὑψηλός, «ἄσπετος» πύργος, στηριγμένος πάνω σὲ τέσσερις ἀψίδες. Αὐτὲς ὑποβασταζόντανε ἀπὸ τέσσερις κίονες, πὺν περιεῖχαν τὴν Ἀγία τράπεζα. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς περιγραφῆς γίνεται φανερό ὅτι τὴν ἐντύπωση τοῦ «ἄσπετου» πύργου ἔδινε κυρίως τὸ μέρος τοῦ κιβωρίου, τὸ πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες.⁴ Εἶναι λοιπὸν ἀλίθιο νὰ εἰπῇ αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦσε μόνον ἡ κωνικὴ στέγη, ὅπως ὡς τώρα ἔχει ἀναπαρασταθεῖ. Νομίζω ὥστόσο ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι ἀρκετὰ σαφής. Πάνω ἀπὸ τὶς ἀψίδες, λέει, ὑψωνότανε κάτι σὰν κῶνος,⁵ ἀλλὰ ὅχι καὶ ἐντελὼς ὅμοιο, «οὐ πάμπαν ὁμοίον». Διότι, συνεχίζει, δὲν σχηματίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν κυκλικὴν του περιφέρεια, «ἀλλὰ τις ὀκτάπλευρος ἔστω βάσις». Νομίζω ὅτι ἡ βάση αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅχι ὡς γραμμή, ἀλλὰ ὡς σῶμα μὲ διαστάσεις Πάνω λοιπὸν στὶς καμάρες ἐπικαθίεται μιὰ βάση ὀκτάπλευρη. Ἀπ' αὐτὴν ἔκκινουσιν δὲ κίονες τριγωνικὲς πλάκες, πὺν ἐνώνουνται μεταξὺ τους καὶ καταλήγουν βαθμηδὸν σὲ κοινὴ κορυφή. Στὰ σημεῖα τῆς ἐνώσεώς των σχηματίζεται «δολικὴ ῥάχισ». Στὴ κορυφὴ εἶναι τοποθετημένος κρατῆρας, τοῦ ὁποῖου τὰ χεῖλη ἔχουν διαμορφωθεῖ σὲ φύλλα κρίνου. Αὐτὰ περιβάλλουν χρυσεὴ σφυῖρα, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνεται ὁ σταυρός. Στὰ σημεῖα πάλι, ὅπου τὰ ἄκρα τῆς «πέξεως» σχηματίζουν τοὺς «ἄρμούς» των, στὰ σημεῖα δηλαδὴ, ὅπου ἡ βάση τοῦ δὲ διαγωνίου ἐνώνεται μὲ τὸ τετράγωνον ἐπίπεδον τὸ πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες, ἦταν τοποθετημένοι κρατῆρες μὲ ὁμοιώματα κεριῶν στὴ μέση, πὺν χρησίμευαν ὅχι γιὰ φωτισμό, ἀλλὰ γιὰ διακόσμηση.

¹ Ἀντωνιάδου, Ἐκφράσεις τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀθῆναι 1908, τ. II, σ. 13 καὶ 62.

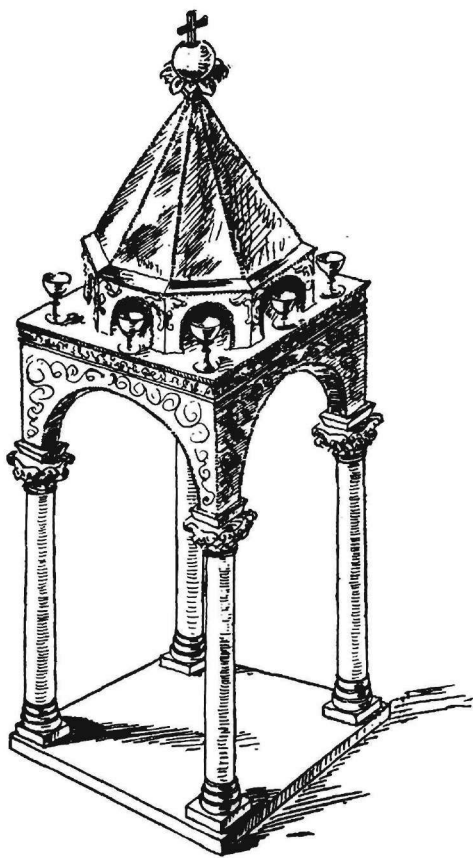
² Οἱ μέχρι σήμερα ἀναπαραστάσεις τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ, ὅσες τοὺλάχιστον γνωρίζω, δὲν στάθηκαν, νομίζω, πιστὲς στὸ κείμενον τοῦ Σιλεντιαρίου Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἀν. σ. 114, εἰκ. 259.

³ Σιλεντιάριος, Bonn, σ. 35.

⁴ Ἀργότερα ὁ Robert de Clari (La conquête de Constantinople. Paris 1924, σ. 85, 20) τὸ παρομοιάζει μὲ κωδωνοστάσιον, ἔχοντας βέβαια ὑπ' ὄψιν του δυτικὰ πρότυπα.

⁵ Ὁ Σιλεντιάριος ὁμιλεῖ περὶ κῶνου, εἶναι ὅμως φανερό ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τῆς στέγης, πὺν ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐννοεῖ ὀκτάπλευρον πυραμίδος.

Ἡ περιγραφή αὐτῆ τοῦ Σιλεντιαρίου μᾶς κάνει νὰ φανταστοῦμε μιὰ κατασκευὴ ὄχι διαφορετικὴ ἀπὸ τοῦ κιβωρίου, ποὺ ἐξετάζουμε, τοῦλάχιστο στὸ ἐπάνω του μέρος. (Εἰκ. 5). Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλευρῶν τῆς βίσεως καὶ τῶν πλακῶν τῆς στέγης εἶναι ὁ ἴδιος καὶ στὰ δύο. Ἡ «δολιχὴ ράχης» τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι πιθανότατα αὐτὸ ποὺ ὀνομάσαμε στὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου «σχοινοειδεῖς ράβδους». Τὸ σημαντικότερο ὅμως κοινὸ στοι-

Εἰκὼν 5,

χεῖο τῶν κιβωρίων εἶναι οἱ ὀκτὼ κρατῆρες, τοποθετημένοι καὶ στὰ δύο ἀκριβῶς στὴν ἴδια θέση, δηλαδὴ γύρω ἀπὸ τὴν ὀκταγωνικὴ βάση, ὅπως μάλιστα δείχνει τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου, στὴ μέση κάθε πλευρᾶς.

Συμπέρασμα ὅλων τῶν προηγουμένων εἶναι ὅτι τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου Κωνσταντινουπόλεως περιλαμβάνει στοιχεῖα, ποὺ προέρχονται καὶ ἀπὸ τὸ κιβώριο τῆς Ἀγίας τραπεζῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας, τοῦ ὁποῖου

ἡ μορφὴ διασώζεται στὸ ἀντίγραφον, ποὺ ἐξετάσαμε, καὶ ἀπὸ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὸ πρῶτον πῆρε τὸ ὀκταγωνικὸ σχῆμα, ὅλο τὸ πῖνῳ ἀπὸ τὶς κολῶνες μέρος καὶ τὴ διακόσμηση μὲ κρατῆρες. Ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης πάλι πῆρε τὸν τύπον τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου καὶ τὴ διφυλλὴ πόρτα μὲ μορφές ἁγίων.

Τελειώνοντας ἐπανέρχουμαι στὰ κιβώρια τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ παρατηρήσω ὅτι ὥς ἔργον τέχνης αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἦταν κατ' ἐξαίρετον. Ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν συγγραφέων σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ κιβώριο συνδυάζοντας τὴν θρησκευτικὴ καὶ αἰσθητικὴ σπουδαιότητα ἀποτελοῦσε τὸ κεντρικόν, ζωτικὸ σημεῖον τῆς λατρευτικῆς σημασίας τοῦ ναοῦ, συμβάλλοντας σημαντικὰ καὶ στὴν καλλιτεχνική.¹

Ἀκόμη σπουδαιότερη ὁμῶς εἶναι ἡ σημασία τοῦ κιβωρίου γιὰ τὴ μελέτη λατρευτικῶν μορφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν σχέσει μὲ τὶς κλασσικές, καὶ κυρίως τὶς ἑλληνιστικὰ λατρευτικὰ μορφές. Πραγματικὰ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ ἐιδικοῦ λατρευτικοῦ τύπου, ποὺ κατὰ τὴν κοινὴ πίστιν ἀποτελεῖ τὴν ἰδιαίτερη κατοικίαν τοῦ ἁγίου, μέσα στὴν ὁποία ὁ ἅγιος ζῇ καὶ κινεῖται,² φανερῶνει μιὰ ἄμεση διαδοχὴ ἀπὸ παλαιότερες δοξασίες. Ἀκόμη ὁρισμένες παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις, σχετικὲς μὲ τὴν ἐσωτερικὴ διάταξιν τοῦ κιβωρίου, βεβαιώνουν ὅτι ἡ συνειδήσις τοῦλάχιστον τῶν πιστῶν διέσωξε στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία λατρεῖα κυρίως ἡρώων καὶ βασιλέων.³

Τέλος ἡ ὑπαρξὴ παρόμοιου κλειστοῦ κιβωρίου σὲ ναὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ τύπος τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου δὲν ἀποτίλεσε μεμονωμένο φαινόμενο, ποὺ περιορίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἐπεκράτησε καὶ γενικότερα καὶ συνόδευε τὸν ἅγιον καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν.⁴

ΝΑΥΣΙΚΑ ΘΕΟΤΟΚΑ

¹ Τὸ κιβώριο χαρακτηρίζεται ὡς «τοῦ παντὸς οἴκου μεγίστη εὐπρέπεια», «περικαλλές ἔργον», «κόσμος ἐν μικρῷ μέγας», «θεοδώρητον τέχνασμα», «περικαλλὲς δημιούργημα» κ.λ.π.

² Ὁ Σταυράκιος τὸ ὀνομάζει «τοῦ μεγάλου θεῖου ἀνάκτορον» (ἐνθ' ἁν. σ. 350).

³ Στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας ὁ ἅγιος παρουσιάζεται καθισμένος σὲ θρόνον, τοποθετημένον πρὸς τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ «κρυβάτου», ἐνῶ πρὸς τὸ κάτω ὑπάρχει δεύτερος γιὰ τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἡ διάταξις αὕτῃ θυμίζει πραγματικὰ ἐσωτερικὰ ἀλεξανδρινῶν τάφων. Ἀναρρῶν γιὰ παράδειγμα τὸν μεγάλο τάφον τῆς Βεργίνας τοῦ μακεδονικοῦ Παλατιοῦ τῆς Παλατίτσας, γιὰτὶ πλησιάζει καὶ τοπικὰ μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. (Μακαρόν, Ἀρχαιολογικὰ χρονικά, εἰς «Μακεδονικά», I, Θεσσαλονίκη 1910, σ. 486).

⁴ Ἡ μελέτη αὕτῃ ἀνακινώθηκε περιληπτικὰ στίς 20 Μαΐου 1950 σὲ συνεδρία τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 1, 2 καὶ 5, ποὺ τὴ συνοδεύουν ἔγιναν ἀπ' τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Παῦλον Μιλωᾶ, ποὺ καὶ ἀπ' τὴν θέσιν αὐτῇ θερμὰ τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτά.